

Zenonas Norkus

Kondratjevo bangos ir kapitalizmo tipai

Santrauka. Straipsnyje pateikiami naujos kapitalizmo evoliucinės tipologijos apmatai. Ji pagrįsta marksistine gamybos būdo samprata, kuri gamybinių jėgų ir nuosavybės santykių gamybos priemonės pobūdį laiko skiriamuoju gamybos būdo bruožu. Atmetama Karlo Marxo tezė, kad kapitalistiniai gamybiniai santykiai nebeatitinka gamybinių jėgų. Pagrindžiamas požiūris, kad gamybinių jėgų raida lemia nuoseklią kapitalistinių gamybos būdų kaitą. Pasiremiant Nikolajaus Kondratjevo ir Josepho A. Schumpeterio ilgųjų verslo ciklų teorijomis, gamybinių jėgų raidoje nuo pramoninės revoliucijos laikų XVIII a. pabaigoje išskiriamos penkios technologinės ekonominės paradigmos. Kiekviena jų yra atskiro kapitalistinio gamybos būdo pagrindas. Penkias ilgąsias Kondratjevo bangas atitinkantys penki kapitalistiniai gamybos būdai yra pagrindiniai evoliuciniai kapitalizmo tipai. Tai 1) individualių ir šeimyninių įmonių savininkų lokalinis kapitalizmas, 2) smulkių ir vidutinių uždaryjū akcinių bendrovių (korporacijų) lokalinis kapitalizmas, 3) stambiųjų privačiųjų korporacijų nacionalinis kapitalizmas, 4) valstybės reguliuojamas viešųjų korporacijų nacionalinis kapitalizmas, 5) globalizuotas investicinių fondų transnacionalinis kapitalizmas. Šie tipai gali būti skirstomi į potipius (pavyzdžiui, liberalus ir koordinuotas kapitalizmas kaip 4-ojo tipo potipiai). Siūloma tipologija tinka tik labiausiai išsivysčiusių šalių ekonominei sociologinei analizei. Analizuojant šiuolaikinės pasaulinės kapitalistinės sistemos periferijos ir pusiau periferijos socialinę-ekonominę tikrovę, geriau tinka politinio oligarchinio, valstybinio ir valstybinio monopolistinio kapitalizmo tipai.

Pagrindiniai žodžiai: kapitalizmas, Nikolajaus Kondratjevo ir Josepho A. Schumpeterio ilgųjų verslo ciklų teorijos, nauja kapitalizmo evoliucinė tipologija.

Keywords: capitalism, long business cycles of Nikolai Kondratieff and Joseph A. Schumpeter, the new evolutionary typology of capitalism.

Įvadas

Kapitalizmo sąvoka yra pagrindinė ekonominės sociologinės makroanalizės sąvoka. Ekonomistai dažniau vartoja *rinkos ekonomikos* terminą. Sociologijos tikslams ji per mažai specifiška. Ne vien dėl to, kad atviras lieka socialistinės rinkos ekonomikos klausimas. Ekonominė analizė abstrahuojasi nuo

ūkinio gyvenimo institucinio, socialinio, kultūrinio konteksto, kurio įtraukimas yra skiriamasis ekonominės sociologijos bruožas, nes ji tiria konkrečią ūkinio gyvenimo tikrovę, o ne konstruoja abstrakčius matematinius modelius, idealizuotas utopijas arba distopijas. Kapitalizmo sąvoka yra pa-

matinė ekonominės sociologijos kategorija, artikuliuota ekonominės sociologijos klasiškų Karlo Marxo¹, Maxo Weberio, Wernerio Sombarto, Josepho Aloiso Schumpeterio, Karlo Polanyi'o darbuose.

Tiesa, pokario metais daugelis tyrėjų jos vengė, nes Šaltojo karo kontekste „kapitalizmas“ turėjo negatyvių vertybinių konotacijų kaip neva pažangesnės socialistinės ekonominės sistemos antipodas. Ideologinis „kapitalizmo“ instrumentalizavimas turėjo dar ir tą neigiamą pasekmę, kad konfrontacinę „socializmo“ ir „kapitalizmo“ antitezę užgožė ir nustelbė „kapitalizmo“ referentų įvairovė. Ši įvairovė atsidūrė ekonominės sociologijos dėmesio centre po „socialistinėmis“ save vadinusių politinių ekonominių sistemų žlugimo. Suklestėjo „kapitalizmo įvairovės“ (angl. *varieties of capitalism*) tyrimai. Jie apžvelgti autoriaus knygoje, daugiausiai dėmesio skiriant pačiai įtakingiausiai Peterio Hallo ir Davido Soskice's (Hall and Soskice 2001) koncepcijai, kuri remiasi liberalios rinkos ir koordinuoto kapitalizmo perskyra (Norkus 2008; 537-560).

Vienas žymiausių sociologinių kapitalizmo analitikų Wolfgangas Streeckas 2009 m. išleido knygą *Re-formuojant kapitalizmą* (2009), kuriame kritikuojamos šių tyrimų metodologinės prielaidos. Vienas svarbiausių vokiečių sociologo prieikaštų – statinis kapitalizmo pobūdis. Tai reiškia, kad jos apsiriboja kapitalizmu, egzistuojančiu šiuo-

laikinėse labiausiai išsivysčiusiose šalyse. Jų „istorinis akiratis“ dažniausiai apsiriboja pokario (po II pasaulinio karo) laikais. W. Streeckas deklaruoja siekį pateikti dinamišką politinės ekonomijos koncepciją (Streeck 2009; 118), aptaria galimybę pritaikyti evoliucinės biologijos principus institucinių pokyčių analizei (Streeck 2009; 183). Deja, galiausiai jo kritika tipologinių kapitalizmo koncepcijų adresu lieka visai negatyvi, jeigu ne destruktvyi: jokios pozityvios alternatyvos kritikuojamoms koncepcijoms jis nepateikia.

Skaitytojo dėmesiui siūlomas straipsnis pateikia neoklasikinės sociologinės kapitalizmo *evoliucinės* tipologijos, atitinkančios W. Streecko deklaruojams epistemines vertybes, apmatų.² Ši koncepcija yra neoklasikinė, nes jos atskaitos taškas yra kapitalizmo ekonominės sociologinės pionieriaus Karlo Marxo svarbiausia idėja: institucinės kaitos variklis yra gamybos technologijų pažanga. Šią idėją K. Marxas išplėtojo, skirdamas pamatines („bazines“) institucijas, jo pavadinamas gamybiniais santykiais, ir antrines (antstatą). Gamybos technologijų („gamybinių jėgų“) raida lemia gamybinių santykių kaitą, o ji savo ruožtu sąlygoja visų likusių socialinio gyvenimo institucinių formų pasikeitimą. Analizuodamas gamybinių santykių kaitą, K. Marxas skyrė kelis gamybos būdus, kurių kiekvieną apibrėžia 1) dominuojančios pragyvenimo priemonių gamybos tech-

¹ Tiesa, pats Karlas Marxas žodžio „kapitalizmas“ savo darbuose nenaudojo, nors ir pateikė nuoseklią kapitalizmo kaip gamybos būdo ir visuomenės tipo (visuomeninės-ekonominės formacijos) teoriją.

² Apie neoklasikinės sociologijos sąvoką žr.: Eyal, Szelenyi ir Townsley 2001; 2003. „Tai, ką neoklasikinė sociologija pabrėžia, yra atsirandančių kapitalizmų įvairovė; trumpai tariant, neoklasikinės sociologijos objektas yra lyginamieji kapitalizmai (angl. *comparative capitalisms*) (Eyal, Szelenyi ir Townsley 1998; 3).

nologijos ir 2) nuosavybės santykiai dėl tų technologijų, jas taikant sukurtų daiktinių gamybos priemonių bei kitų gamybos produktų (žr.: Marx 1949 [1859]).

K. Marxas neklydo manydamas, kad ilgo laikotarpio perspektyvoje technologijos yra kintamasis dydis, kuris daugiausiai paaiškina variacijas tų kintamųjų, kurie apibūdina socialinio gyvenimo institucines formas (plg. Lenski 1994). Jis klydo dėl dviejų dalykų: 1) nepakankamai aiškiai skyrė technologijas nuo jų daiktinių įsikūnijimų ar objektyvacijų. Technologijos – tai žinios, kaip kažką padaryti (angl. *know how*). Nuosavybės teisės tokioms žinioms, o ne daiktų, kurie sukuriama tas žinias pritaikant, kontrolė yra svarbiausias socialinės galios šaltinis. K. Marxas fetišizavo daiktus, nes jo laikais gamyba dar rėmėsi implicitinio „igūdinio“ žinojimo, o ne standartizuotų ir patentuotų taikomųjų mokslo tyrimų rezultatų pritaikymu. XIX a. pirmoje pusėje mokslas dar nebuvo tapęs tiesiogine „gamybos jėga“, o vis dar buvo tiesos pažinimo ar netgi žmogaus saviugdos ir savikūros priemonė.

Antroji K. Marxo klaida buvo įsitikinimas, kad kapitalistiniai privačios nuosavybės gamybos priemonės santykiai jau nebeatitinka gamybinių jėgų, ir dėl to kapitalistinius gamybos santykius tuoj pakeis pranašesni už juos komunistiniai, kuriems esant gamybos priemonių savininkas bus arba gamintojų kolektyvai, arba „asociacija, kurioje laisvas kiekvieno vystymasis yra visų laisvo vystymosi sąlyga“ (Marx ir Engels 1949 [1848; 27]). Iš tikrųjų, dėl sparčios gamybinių jėgų pažangos keičiasi tik kapitalistinių gamybinių santykių tipai ar

formos, vienas kapitalistinis gamybos būdas pakeičia kitą kapitalistinį gamybos būdą. K. Marxas gyveno eschatologiniu revoliucijos, kuri pakeis komunizmą, laukimu ir dalyvavo radikalioje politikoje, kurios tikslas buvo pagreitinoti šį didįjį lūžį. Todėl tinkamų analitinių priemonių kapitalizmo transformacijoms analizuoti jis nepateikė. Toliau tas transformacijas stebėjo jo darbų tęsėjai marksistai ir neomarksistai. Tačiau ir jiems revoliucijos lūkesčiai trukdė suvokti tikrovę, kokia ji yra.

Tai nereiškia, kad neomarksistinėje literatūroje nėra svarbių evoliucinei kapitalizmo tipologijai idėjų. Ypač daug jų aptinkame prancūziškosios „reguliavimo“ mokyklos darbuose (žr. Aglietta 2000 [1998]; Boyer 1990; Boyer and Saillard 2002 [1995]). Tačiau jas būtina papildyti nemarksistinių tyrinėtojų, analizavusių technologinės kaitos priežastis ir pasekmes, įžvalgomis. Tai ir padaryta šiame straipsnyje, panaudojant rusų ekonomisto Nikolajaus Kondratjevo (Kondratieff 1999 [1928]; Кондратьев 1989; Кондратьев 1991) „ilgųjų ciklų“ ir Josepho Schumpeterio antreprenerystės (Schumpeter 1961 [1911]; 1939; 1998 [1942]) bei bendrosios verslo ciklų teorijos idėjos. Pirmoje straipsnio dalyje pristatomi šie evoliucinės kapitalizmo tipologijos teoriniai pagrindai. Antroje dalyje glaustai apibūdinamos pasaulinės kapitalistinės sistemos išgyventos ilgosios bangos nuo pramoninės revoliucijos XVIII a. pabaigoje laikų. Šiuo pagrindu trečiame skyriuje pateikiami pačios šios tipologijos apmatai. Užbaigiamoje išvados ir išlygomis, nubrėžiančiomis šiame straipsnyje pateiktos analizės ribas.

1. Kapitalizmo dinamikos analizės idėjos N. Kondratjevo ir J. Schumpeterio darbuose

Geriausius orientyrus analizuoti RAK tipų nuoseklią kaitą pateikia rusų ekonomisto Nikolajaus Kondratjevo (1892-1938) ilgalaikių (apie 50 metų trukmės) ekonominių ciklų („ilgųjų bangų“) hipotezė (Kondratieff 1999 [1928]; Кондратьев 1989, 1991; Louçã and Jan Reijnders 1999). Trumpalaikiai ekonominio aktyvumo ciklai buvo žinomi nuo XIX amžiaus ir stebino amžininkus savo reguliarumu (kas 10-11 metų). O dėl ilgalaikių ciklų, tai tik nedaugelis ekonomistų tiki jų egzistavimu, nes ekonominių indikatorių reikšmių eilutės, kurių statistinė analizė Kondratjevo hipotezė gali būti tikrinama, yra per trumpos, kad apie tos hipotezės pagrįstumą būtų galima padaryti išvadas, atitinkančias klasikinės statistikos kanonus. Šiuo atveju laiko eilučių ilgis turi būti bent 350-400 metų, o nuo modernaus kapitalizmo gimimo dar nėra praėję ir 250 metų (žr. Гренджер, Хатанака 1972 [1964]; 26; Ewijk 1999 [1982]; 386; Duijn 1999 [1983]; 207; Beenstock 1983; 139; Solomou 1987; 16). Be to, apie XVIII a. pabaigą ir pirmąją XIX a. pusę tyrėjai stokoja patikimų duomenų, o ir turimus keblu metodiškai nepriekaištingai palyginti su vėlesniųjų ciklų ekonominės statistikos duomenimis būtent dėl kokybinių pokyčių gamybos technologijoje bei organizacijoje.

Antai galime pamėginti ilgųjų ciklų egzistavimą tikrinti pagal anglies gavybos prieaugio tempų pokyčius. Kylančių ilgųjų bangų fazių metu anglies gavyba turėtų augti sparčiau, negu besileidžiančių. Tačiau

anglies gavybos augimo sulėtėjimą arba net tos gavybos smukimą gali sukelti perėjimas prie naujų energijos šaltinių, kuris yra viena iš kokybinių technologijos pokyčių apraiškų. Galima pamėginti šį indikatorių pakeisti elektros energijos gamybos augimo tempų pokyčiais. Tačiau šis indikatorius netinka pirmoms dviem Kondratjevo bangoms. Be to, labai svarbus technologijos pažangos aspektas yra energijos imlumo gamybai mažinimas: gali būti taip, kad dėl naujų energijų taupančių technologijų įdiegimo energijos gamyba naujos bangos pakilimo fazėje auga lėčiau, negu ji augo prieš ją buvusios smunkančios fazės metu. Jeigu taikyti ne natūrinius, bet piniginius indikatorius, tai susiduriame su keblumu, kad jų „elgesys“ iš esmės skiriasi aukso standarto laikais ir po jo žlugimo (apie 1931 m.).

Tarp didžiųjų XX a. ekonomistų didžiausias „ilgųjų bangų“ entuziastas buvo Josephas Schumpeteris, kurį išgarsino dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą paskelbtas veikalas *Ūkio raidos teorija*, kuriame jis pateikė ketvirtąjo gamybos veiksnio – antreprenerystės – analizę (žr. Schumpeter 1961 [1911]). Iki J. Schumpeterio ekonominėje teorijoje buvo priimta skirti tris gamybos veiksnius: kapitalą, darbą ir žemę. Taip darė ir K. Marxas, kuriam „kapitalistas“ buvo „verslininko“ sinonimas. Toks požiūris atspindėjo XIX a. pirmosios pusės realijas, kai dauguma verslininkų „suko“ jų asmeninėje nuosavybėje esantį kapitalą. Išsiplėtojus bankiniam kreditui, patys stambiausi verslininkai verčiasi skolintu kapitalu. Kapitalisto ir antreprenerio skyrimas leidžia į tai atsižvelgti. Tačiau (pagal J. Schumpeterį) antrepreneris – tai ne

bet koks verslininkas. J. Schumpeteris versle (angl. *business*) išskyrė du aspektus – vadybą ir antreprenerystę.

J.A.Schumpeteriui antrepreneris – tai novatorius, šiek tiek primenantis Maxo Weberio valdžios sociologijoje vaizduojamą „charizmatinį lyderį“. „Antreprenerio funkcija – reformuoti arba revoliucinti gamybos struktūrą naudojantis išradimu arba neišmėginta technologijos galimybe naujai prekei gaminti, arba nauju būdu gaminti seną prekę, arba ją gaminti panaudojant naują žaliavų šaltinį, arba naują rinką produktams, reorganizuojant pramonę ir t.t.“ (Schumpeter 1998 [1942]; 148. Vertimas pataisytas. – Z. N.). Neoklasikinės ekonominės teorijos vaizduojamas verslininkas siekia nukonkuruoti konkurentus žemesnėmis kainomis jau esamiems produktams arba geresne jų kokybe, o J. A. Schumpeterio verslininkas – pasiūlydamas vartotojui visiškai naujus produktus, sukurdamas jiems rinką ir kuriam laikui įgydamas joje monopolisto padėtį.

Neoklasikinės ekonomikos, kuri ekonominis reiškinius analizuoja dalinės ar visuotinės ekonominės pusiausvyros sąlygų požiūriu, trūkumu J.A.Schumpeteris laikė statišką požiūrį. Neoklasikinė ekonominė teorija verslininką tapatina su firmos vadovu vadybininku (nebūtinai jos savininku), kuris siekia racionaliau panaudoti turimus išteklius, išsemiant visas turimos technologijos suteikiamas galimybes. Šiuo požiūriu, ekonominis racionalumas yra efektyvus išteklių panaudojimas esamiems vartotojų norams patenkinti. Austrų ekonomistas pabrėžia, kad inovatyvūs verslininkai, sukurdami naujus produktus, sukuria ir vartotojų paklausą

jiems, priversdami vartotojus pamiršti savo senuosius norus.

Antreprenerio įgyta monopolisto padėtis yra laikina, nes dideli pelnai naujų produktų rinkose pritraukia į naujas gamybos šakas mažiau inovatyvius verslininkus. Ekonominis pakilimas sustiprina verslininkų polinkį rizikuoti. Matydami, kaip aplinkui jų konkurentai uždirba didelius pinigus, investuodami į naujo paklausaus produkto gamybą, sukurta netgi atsargiausi konservatoriai. Jie ima kreditus gamybos plėtimui arba atnaujinimui. Tai sukelia perprodukcijos krizes ir recesijas, kurių metu atsargesni pasidaro netgi avantiūristai, o kreditų negauna netgi tokie verslo projektai, kurių perspektyvumas pakilimo sąlygomis jokiam bankui nebūtų kėlęs nei menkiausios abejonės.

Austrų ekonomistas ir sociologas apibendrina šiuos ekonomikos raidos bruožus, kuriuos jai suteikia antreprenerystė, „kūrybiško naikinimo“ terminu (1998 [1942]; 93). Ne visapusišką esamų gamybinių pajėgumų panaudojimą bei efektyvų esamų išteklių paskirstymą, bet sugebėjimą užtikrinti ekonomikos vystymąsi – kokybinį jos atnaujinimą, kurį reikia skirti nuo paprasto kiekybinio jos augimo, – austrų ekonomistas laikė pagrindiniu kapitalizmo kaip ekonominės sistemos privalumu. Tokį vystymąsi lemia visų pirma naujų mokslo atradimų pritaikymas, sukuriant ir įdiegiant iš principo naujas technologijas. Tokios naujos pakeičia ekonomikos struktūrą, nes moraliai pasendina ir padaro nebekonkurencingomis esamas įmones ir ištisas pramonės šakas (pvz., personalinių kompiuterių atsiradimas sunaikino rašomųjų mašinelių pramonę),

padaro nebereikalingomis tam tikras profesijas (dėl tos pat priežasties nebeliko spaustuvinininko rinkėjo profesijos).

1939 m. austrų ekonomistas paskelbė monumentalų veikalą *Verslo ciklai: teorinė, istorinė ir statistinė kapitalistinio proceso analizė*, kuriame pateikė bendrąją verslo ciklų teoriją. Šiame veikale jis įrodinėjo, kad stabilią kapitalistinės ekonomikos dinamiką paaiškina trys persidengiantys skirtingos trukmės ciklai: Kitchino (apie 40 mėnesių), Juglaro (8-9 metai), Kondratievo (apie 50 metų). „Jeigu neskaityti kelių keliančių keblumų atveju, istoriniu ir statistiniu požiūriu, šeši Juglaro ciklai sudaro vieną Kondratievo ciklą ir trys Kitchino ciklai sudaro vieną Juglaro ciklą, – ne vidutiniškai, bet kiekvienu konkrečiu atveju“ (Schumpeter 1939, 1; 174).

Kitchino ciklai yra inventoriaus arba apyvartinio kapitalo ciklai. Tokie ciklai būtų ir kapitalistinėje ekonomikoje, kurioje vyktų tik paprastoji, o ne išplėstinė reprodukcija, t.y. nebūtų plečiami gamybiniai pajėgumai. Jus gali paaiškinti neoklasikinės ekonominės teorijos rinkos pusiausvyros dėsniai. Net jeigu gamybiniai pajėgumai nėra plečiami, jie panaudojami netolygiai dėl laiko intervalų tarp sprendimų priėmimo ir jų įgyvendinimo. Kai pardavimai mažėja, o prekybininkų sandėliai persipildo, gamintojai nebegauna užsakymų ir sumažina gamybos apimtį, kartu sumažindami užsakymus savo tiekėjams. Kai sandėliai ištuštėja ir gamintojai gauna naujų užsakymų, prireikia laiko gamybai atnaujinti – užsakyti ir gauti žaliavas ar komplektuojančias dalis, pagaminti produkciją ir pateikti ją užsakovui.

Kitchino cikluose rinkos „svyruoja“ aplink savo pusiausvyras, bet tų pusiausvyrų padėtis nesikeičia. Jokių ženklėsių socialinių ar socialinių-politinių pasekmių šie ciklai neturi, būdami aptinkami tik ekonometrinės analizės metodais.

Kitaip yra Juglaro ciklų atveju. Jie būdingi kapitalistinei ekonomikai, kurioje vyksta išplėstinė reprodukcija, t.y. yra plečiami gamybiniai pajėgumai ir didėja pastovusis kapitalas. Kaip ir Kitchino ciklai, Juglaro ciklai kyla dėl intervalų laike, kurie skiria sprendimų priėmimą ir jų įgyvendinimą. Tačiau šį kartą tai yra ne sprendimai dėl esamų gamybinių pajėgumų panaudojimo, bet dėl jų išplėtimo. Nusprendus išplėsti įmonių, gaminančių vartojimo reikmenis, gamybinius pajėgumus, užsakomi įrengimai juos gaminančioms įmonėms. Kad patenkintų užsakymus, gamybos priemonės gaminančios įmonės turi užsakyti naujas gamybos priemones sau pačioms ir t.t. Tol, kol naujos gamybos priemonės lieka nepagaminotos, padidėjusi paklausa lieka nepatenkinta, keldama kainas ir skatindama naujas investicijas, kurių didžioji dalis finansuojama iš bankų kreditų ar obligacijų, platinamų biržose (*equity*). Todėl naujus gamybinius pajėgumus pradėjus eksploatuoti, pasiūla būna didesnė už lauktą paklausą, kreditai negali būti laiku gražinti. Atsiskaitymų sutrikimai nuvilnija per visą ekonomiką, sukeldami bankrotų bangą bei produktų su elastiška paklausa gamybos smukimą.

Tai ir yra tos „ekonominės krizės“, apie kurias rašo spauda, kurių ekonominių padarinių likvidavimu rūpinasi politikai, nes (skaudžiausia) jų pasekmė būna padidėjęs

nedarbas. Ekonominėje verslo ciklų analizėje „krizėmis“ vadinami posūkio taškai (*inflection point*), užbaigiantys ekonomikos kelis metus trukusį ekonomikos kilimo ar bumo laikotarpį. Krize prasideda recesija, kurios metu procikliniai rodikliai (pvz., gamybos ir pardavimų apimtys) mažėja, o anticikliniai (pvz., nedarbas ar bankrotų skaičius per mėnesį) didėja. Pagal nusistovėjusią konvenciją recesiją konstatuoti galima tada, kai ekonomikos smukimas trunka ilgiau negu 6 mėnesius iš eilės. Kai smukimas baigiasi, recesija pereina į depresiją, kurios pabaiga laikomas tas laiko momentas, kai procikliniai rodikliai įgyja reikšmes, kurie yra per pusę tarp jų reikšmių didžiausio pakilimo metu (prieš pat krizę) ir tų, kurias jie turėjo per patį didžiausią nuosmukį. Pasibaigus recesijai, prasideda pagyvėjimas, kuris perauga į naują pakilimą (bumą), kai prociklinių rodiklių dydžiai pranoksta tuos, kuriuos jie turėjo ankstesnio didžiausio pakilimo metu. Pakilimas baigiasi nauja krize, kuri kartu yra viso Juglaro ciklo pabaiga.³

Dar N. Kondratjevas pastebėjo (žr. Kondratieff 1999 [1928]; 99-100), kad vienas po kito sekantys Juglaro ciklai skiriasi. Vienose tokių ciklų serijose pakilimai būna ilgi ir dideli, nuosmukiai trumpi ir negilūs, o pagyvėjimas – greitas. Kartais nuo krizės iki naujo pakilimo pradžios praeina tik vieneri metai. Būna ir taip, kad absoliutaus gamybos

nuosmukio nebūna, tik sustoja ekonomikos augimas. Tačiau po kelių tokių „gerų“ Juglaro ciklų seka blogi, kai viskas būna atvirkščiai: pakilimai būna trumpi ir „neaukšti“, nuosmukiai – gilūs, depresijos ilgos (iki 6 metų iš eilės).

Alternatyvus būdas skirti tokius „gerus“ ir „blogus“ laikus yra skaičiuoti „gerų“ (kai ekonomika kyla) ir „blogų“ (kai ji smunka arba yra depresijoje) metų skaičių per ilgesnį laikotarpį. Štai jau vienas verslo ciklų tyrimų pionierių Arthuras Spiethoffas suskaičiavo, kad 1822-1843 m. laikotarpiu buvo 9 geri ir 12 blogų metų, 1843-1874 m. – 21 geri ir 10 blogų, 1874 – 1895 m. – 15 blogų ir tik 6 geri; 1895-1912 m., atvirkščiai, buvo tik 4 blogi ir net 15 gerų (žr. Kondratieff 1999 (1928); 100). Toliau gerų ir blogų metų skaičiavimus sukomplikuoja pasauliniai karai. Jų metai JAV ir kai kurioms kitoms (Lotynų Amerikos šalims, Kanadai) buvo labai geri, kitoms – blogi arba katastrofiški (pvz., Rusijai). Tarpukaryje daugiau buvo blogų ir labai blogų metų, o štai pokario dvidešimtmetyje blogų metų buvo mažai. Jų padaugėjo po 1971 m., ir vėl sumažėjo, atėjus paskutiniajam praėjusio amžiaus dešimtmetyje.⁴

Šie pastebėjimai ir yra vienas pagrindų teigti ilgųjų bangų egzistavimą. Jose irgi galima išskirti pakilimo, nuosmukio, depresijos ir pagyvėjimo fazes. Tačiau tai galima

³ Juglaro ciklus nebūtina skaičiuoti nuo vieno aukščiausio pakilimo taško iki kito. Jų pradžios ir pabaigos taškais galima laikyti ir vieną po kito sekančius didžiausius nuosmukius. Gerą klasikinių verslo ciklo teoriją iki monumentaliojo Schumpeterio veikalo (Schumpeter 1939) analitinę apžvalgą pateikia Haberler 1946 (1937).

⁴ Lietuvoje ir kitose pokomunistinėse šalyse šiame dešimtmetyje vyravo blogi metai, bet taip buvo dėl specifinių priežasčių, susijusių su pokomunistine transformacija.

padaryti tik analitinėmis ekonometrijos priemonėmis, lyginant vidutinius ekonomikos augimo tempus ar kitus rodiklius per ilgesnį laiką. Ekonomikos augimas nesustoja ir ilgųjų bangų nuosmukio bei depresijos fazėse, tačiau jo vidutiniai metiniai tempai būna mažesni, negu pagyvėjimų ar pakilimų metu. Kai kurie autoriai kylančias ilgųjų bangų fazes vadina „Kondratjevo vasaromis“, o smunkančias „Kondratjevo žiemos“. Žiemą gali būti šiltų dienų ar savaitių, o vasarą – žvarbių, tačiau žiema yra žiema, o vasara yra vasara dėl skirtingų temperatūrų vidurkių.

Kodėl gi kapitalizmo „žiemas“ keičia „vasaros“? J. A. Schumpeterio bei jo aiškinimą plėtojančių ekonomikos istorikų (žr. pvz. Freeman and Loučá 2001) požiūriu, ilgąsias „Kondratjevo bangas“ sukelia revoliucijos gamybos technologijoje bei organizacijoje. Sąlygas naujai bangai kilti sudaro spiečiai (*cluster*) vykstančios radikalios inovacijos, kurios reiškia ne jau esamų technologijų patobulinimą, bet iš principo naujų technologijų komercinį pritaikymą. J. Schumpeteris nurodo skirti išradimus ir inovacijas. Inovatoriai yra antreprenieriai, kurie pirmi rizikuoja komerciškai panaudoti išradimus. Jie gali būti ir išradėjai, bet šiais laikais išradėjai dažniausiai būna mokslininkai⁵, o antreprenieriai panaudoja jų išradimus.

Kondratjevo bangos kyla, kai keletas radikaliai naujų technologijų ar produktų susidėlioja į tokią kombinaciją ar derinį, kuri yra pagrindas atsirasti naujai pramonės

šakai, kuri kuriam laikui tampa viso ūkio augimo varikliu ar „nešančiąja šaka“ (*carrier branch*), nes jos produktai kaip gamybos proceso įvestys (*inputs*) ar technologijos turi pasekmių daugeliui ar net visoms tradicinėms ūkio šakoms ir leidžia padidinti taip vadinamą „visuminį gamybos faktorių produktyvumą“ (*total factor productivity*). Matematinuose gamybos proceso modeliuose tokius pokyčius išreiškia ženklūs funkcijų, vaizduojančių galimybių galimybės erdvės kraštus, trajektorijų pasikeitimai. Kondratjevo bangos smunka, kai nauja technologinė paradigma išsisemia – radikaliosios naujovės išplinta visoje ūkio erdvėje. Tokio tipo difuzijos procesų matematinis modelis yra logistinė funkcija, kurios grafikas turi S raidės pavidalą (tokį pavidalą turi ne tik inovacijų, bet ir epideminių susirgimų, gaudų plitimas ir pan. procesai).

Pirmos geležinkelių linijos turėjo didžiulį ekonominį efektą, bet kai susiformuoja pagrindinis geležinkelių tinklas, tai kiekvienos naujos linijos ar atšakos (į Kelmę, Balbieriškį, Krakes...) nutiesimo makroekonominis efektas būtų vis mažesnis. Kai prasidėjo masinė automobilizacija (automobilis nustojo būti tik elitui prieinama prabangos preke), automobilių gamyba ir su ja susijusių pramonės šakų plėtra kurį laiką buvo visos ekonomikos augimo „nešančiąja šaka“. Tačiau ateina laikas, kai kiekviena šeima turi automobilį ar net du. Rinka prisisotina – nauji produktai perkami tik pasenusiems pakeisti. Panašiai su šaldytuvais, televizoriais, mobi-

⁵ Vėlgį kartais būna, kad mokslininkai tampa verslininkais antreprenieriais, patys imdamiesi verslo savo išradimams pritaikyti.

liaisiais telefonais ir kt. kadaise radikaliomis naujovėmis. Rinkai prisisotinus, konkurencija sustiprėja (virsta „poziciniu karu“), pelnai mažėja, o gamintojo ekonominę gyvybingumą lemia sėkmingos palaipsnės ar inkrementinės inovacijos.

Inkrementinės inovacijos – tai jau egzistuojančių produktų, jų gamybos technologijų ar gamybos organizacijos formų tobulinimas, orientuotas į jau egzistuojančią paklausą jau egzistuojančiose rinkose. Jų dėka tradiciniai produktai gaminami pigiau, gerinama jų kokybė ir pan. Netgi dviračiai smarkiai patobulėjo nuo 1885 m., kai buvo sukonstruotas šiuolaikinis grandininis dviratis (lengvesnės medžiagos, kelios pavaros ir pan.). Radikalios inovacijos – tai iš principo naujų produktų (pvz., televizorių, mobilaus ryšio), mašinų ir technologijų jiems gaminti sukūrimas. Tokie produktai turi dar susikurti sau paklausą, sukurti sau rinką. Todėl jos ekonomiškai rizikingesnės už inkrementines inovacijas. Pagrindinė problema – radikaliai nauji produktai tampa konkurencingi, kai jie gaminami masiškai ir egzistuoja jų papildiniai, sudarantys tam tikrą technostuktūrą. Traukiniai gali konkuruoti su vandens ar arklių transportu, tik jeigu nutiesti geležinkeliai ir yra telegrafo ryšys, reikalingas juos eksploatuoti. Automobilis gali konkuruoti su geležinkeliu, tik jeigu yra masiniam eisimui tinkamas kelių tinklas, degalinės ir t.t.

Žiemą ir vasarą skiria ne vien temperatūrų vidurkiai, bet ir skirtingas gyvūnų elgesys: lapuočiai augalai ir dalis gyvūnų (visų pirma – šaltakraujai) miega žiemos miegu. Versle yra priešingai – būtent ilgų ir dažnai besikartojančių recesių bei depresijų laikais

verslininkai turi būti maksimaliai verslūs ir išradingi, kad „išgyventų“. Kondratjevo „vasarą“ pelningai dirbti gali bet kas, pakanka tik plaukti „farvateryje“, imti paskolas ir investuoti mėgdžiodami kitus. Kol neateina „Kondratjevo žiema“, verslui trūksta stimulų radikalioms inovacijoms, nes pelną galima gauti ir dirbant tradiciniais būdais.

Nauja technologinė-ekonominė paradigma susiformuoja ankstesnės bangos depresyvosios fazės laikais, o nauja Kondratjevo banga pradeda kilti, kai prasideda jos difuzija – sklaida visame ekonomikos tūryje. Naujos technologijos paradigmos atsiradimas darosi pastebimas, kai atsiranda naujos gamybos šakos, kurios plečiasi sparčiau ir yra pelningesnės už tradicinę šaką netgi Juglaro depresijų ar net nuosmukių laikais. Jų iškilimas paveikia kitas pramonės šakas: vienų produkcija moraliai pasensta, ir jas gaminančios įmonės bankrutuoja, kitose įvyksta radikalios permainos, kai jos pradeda naudoti naujų lyderių produkciją kaip įrangą arba įeigą savo produkcijai gaminti. Kumuliatyvus visų šių pokyčių padarinys yra ekonomikos struktūros pasikeitimas. Naujų lyderiaujančių pramonės šakų paklausos ir pasiūlos dėka atsinaujina infrastruktūra (transporto, ryšio priemonės). Atsiranda nauji vartojimo poreikiai (nauja pasiūla sukuria sau paklausą), o naujų vartojimo reikmenų, transporto ir ryšio priemonių dėka pasikeičia pats kasdienio gyvenimo būdas. Kai technologinių naujovių ekonominis potencialas išsemiamas (gamybos funkcijų trajektorijų kaita sulėtėja), prasideda antroji „ilgosios bangos“ fazė.

2. „Ilgosios bangos“ XVIII-XXI amž. industrinio kapitalistinio pasaulio ekonominėje istorijoje

Dauguma šiuolaikinių ekonomikos autoritetų nepripažįsta Kondratjevo bangų egzistavimo, nes (kaip jau minėjome) nėra neginčijamų ekonometrinių įrodymų. Be to, daugelis ekonomikos autoritetų neigia bet kokių (ir Juglaro, ir Kitchino) ciklų egzistavimą (pvz., vadinamosios „racionalių lūkesčių“ mokyklos teoretikai). Be abejo, jie neneigia, kad aukštą verslo konjunktūrą kaitalioja žema, bet šių pokyčių seka yra visiškai atsitiktinė, jokių nei ilgalaikių, nei trumpalaikių net labai apytikrių reguliavimų (išskyrus gal sezoninius) nėra. Tai pačios įvairiausios kilmės poveikių sukeltas „triukšmas“, kuriame nėra jokių „signalų“, o jeigu kas juos aptinka – tai jie viso statistinės analizės artefaktai (žr., pvz. Stadler 1994; Zarnowitz 1985).

Taip pat skeptiškai vertinama ir J.A. Schumpeterio verslo ciklų bei ekonomikos raidos teorija. Dominuojanti šiuolaikinio ekonomikos mokslo srovė yra ne evoliucinė šumpeteriškoji, bet neoklasikinė ekonomika. Joje įsigalėjusi episteminė kultūra reikalauja bet kokią svarstytiną aiškinimą suformuluoti matematinio modelio (lygčių aibės) pavidalu. Nors J.A. Schumpeteris buvo ekonomikos matematizavimo entuziastas, jo ūkio raidos ir bendrosios verslo ciklų teorijos yra verbalinės. Jos negalėjo būti išreikštos, naudojant jo laikų matematikos analitines priemones. Netgi šiais laikais jos tik iš da-

lies gali būti artikuliuotos netiesinių sistemų matematinių modelių kalba. Idėjos, kurios negali būti išreikštos matematiniu modeliu, neoklasikinėje ekonomikoje laikomos „tik sociologija“ ar tik „ekonominė sociologija“, kaip ir atiduodant tokią problematiką kitai disciplinai.⁶

Kita vertus, yra pakankamai svarių pagrindų abejoti, ar apskritai įmanoma matematizuota ilgalaikės ekonominės dinamikos teorija, atitinkanti neoklasikinės ekonomikos metodologinius kanonus. Pokyčių, kurie vyksta pereinant nuo vienos techninės-ekonominės paradigmos prie kitos (t.y. nuo vienos Kondratjevo bangos prie kitos), esmę bene tiksliausiai galima nusakyti teiginiu, kad jų metu pasikeičia gamybos funkcijos. Tačiau neoklasikinės gamybos teorijos kontekste toks teiginys yra toks pat skandalingai beprasmiškas, koks fizikui būtų teiginys, kad laikui bėgant gali keistis gamtos dėsniai. Esamuose ekonomikos kaitos modeliuose kaita traktuojama kaip augimas – kiekybinis jau žinomų reiškinių rūšių išsiplėtimas arba susitraukimas. O J.A. Schumpeterio teorija yra būtent apie ūkio vystymąsi arba evoliuciją, kas reiškia kokybinius pokyčius: naujų, ligi šiol nežinomų reiškinių *rūšių* atsiradimą. Todėl vystymasis negali būti iš anksto numatytas. Tačiau jis gali būti retrospektyviai paaiškintas istoriškai.

Iš tikrųjų, nepaisant skeptiško neoklasikinės ekonomikos teoretikų požiūrio, Kondratjevo-Schumpeterio ilgųjų bangų teorija gana plačiai recipuota ekonomikos

⁶ Apie J.A. Schumpeterio socialinių mokslo filosofijos idėjas ir ekonomikos bei ekonomikos sociologijos sampratą žr. Kovács 2007; Shionoya 2007.

istorijoje (žr., pvz., Arrighi 1994; Beenstock 1987; Devezas 2006; Freeman and Louçã 2001; Kleinknecht 1990; Korotayev and Tsirel 2010; Mandel 1980; Mensch 1979; Modelski and Thompson 1996; Solomou 1987; Wallerstein 1976-1989; Меньшиков и Клименко 1989; Пантин и Лапкин 2006.). Šie ekonomikos istorikai teigia, kad pradėdant XVIII a. pabaigą, kai po pramoninio mašinų pritaikymo manufaktūrinis kapitalizmas transformavosi į fabrikinį, labiausiai ekonomiškai išsivysčiusios pasaulio dalies ūkio istorijoje galima išskirti penkias epochas, kurių trukmė ir bruožai apytikriai atitinka Kondratjevo-Schumpeterio teoriją. Pagal jų embleminius produktus, technologijas arba nešančiąsias šakas galima jas pavadinti 1) vandens varikliais varomų mašinų ir tekstilės, 2) garo varikliais varomų mašinų, garlaivių ir geležinkelių, 3) elektros, elektrotechnikos ir neorganinės chemijos, 4) motorizacijos, organinės ir sintetinės chemijos, 5) kompiuterizacijos ir telekomunikacijų bangomis.

Pirmosios bangos kylančioji fazė baigėsi apie 1825-30 m. Antrosios bangos pakilimo fazė buvo 1850-1873 metais, kai Europoje ir JAV buvo masiškai tiesiami geležinkeliai. Trečios bangos kylančioji fazė prasidėjo XIX amžiaus pabaigoje. Ji rėmėsi perėjimu nuo garo variklio prie elektros energijos bei neorganinės chemijos pramonės iškilimu. Tiksliai datuoti jos pabaigą trukdo Pirmasis pasaulinis karas. Kai kurie ekonomikos istorikai pakilimo fazės pabaigą datuoja šio karo pradžia. Bet daugelio šalių (visų pirma, neutralių ir JAV) ekonomika karo metais smarkiai, nors ir labai vienpusiškai išaugo, todėl

kiti tyrėjai trečiosios „Kondratjevo žiemos“ pradžią sieja su pokario depresija.

Ketvirtoji „Kondratjevo banga“ prasidėjo po Antrojo pasaulinio karo. Rekordiški ekonomikos augimo tempai jos pakilimo fazės metu (iki 1971-73 m.) buvo pasiekti sparčios automobilių pramonės, sintetinės chemijos ir mikroelektronikos pramonės plėtros dėka. XX a. aštuntasis dešimtmetis ir devintojo dešimtmečio pradžia – tai kapitalizmo pasaulinės krizės laikotarpis, kuris gali būti lyginamas su „tekstilės amžiu“ užbaigusiu santykiu Didžiosios Britanijos ekonomikos augimo sulėtėjimu 1825-1844 metais, „Didžiąja depresija“ 1873-1895 m.m. bei kupinu ne tik ekonominių, bet ir politinių sukrėtimų 1920-1945 m. laikotarpiu, kuris daugeliui amžininkų atrodė kaip kapitalizmo priešmirtinių konvulsijų metas.

Dabar gyvename penktosios Kondratjevo bangos laikais, kurios pradžią dauguma (bet ne visi) analitikų datuoja jau praėjusio šimtmečio paskutiniojo dešimtmečio pradžia (apie 1990 m.). Šios bangos „nešančioji“ ūkio šaka, be abejo yra telekomunikacijų ir mikroelektronikos industrija. Jos „emblemis“ produktas vėlgi neabejotinai yra asmeninis kompiuteris. Šiaip pirmieji kompiuteriai buvo pagaminti vos pasibaigus II pasauliniam karui. Bet tai buvo tik didžiuliai vadinamieji „universalieji“ (*mainframe*) kompiuteriai, naudojami moksliniams ir verslo skaičiavimams. Pirmieji „draugiški vartotojui“ kompiuteriai pasirodė prieš pat 1980-sius, kai buvo išrastos mikroschemos ir mikroprocesoriai, o masinės gamybos ir masinės paklausos objektu jie tapo antroje

priešpaskutinio dešimtmečio pusėje, kai sumažėjo jų gamybos kaštai.

Tačiau iki 1990 m. pradžios daugumai vartotojų asmeninis kompiuteris tebuvo rašomosios mašinėlės pakaitalas. Dar 1987 m. Nobelio ekonomikos premijos laureatas Robertas Solow skundėsi: „Jūs galite pamatyti kompiuterių amžių visur, išskyrus produktyvumo statistiką“ (cit. pagal: Ayres 2006; 1189; žr. taip pat: Baddeley and Barrowclough 2009; 204–5). Tik atsiradus internetui, naujos techninės-ekonominės paradigmos formavimasis užsibaigė. Interneto pirmtakai (Arpanetas ir kt.) egzistavo ir anksčiau, tačiau jie buvo naudojami tik mokslinės ir komercinės komunikacijos tikslams. Nuo maždaug 1993 m. buvo pradėtos teikti interneto paslaugos platesniam vartotojų ratui ir prasidėjo jo sprogstamasis augimas, kartu su mobiliojo ryšio plėtra pakeitęs kasdienį daugybės žmonių gyvenimą ne mažiau, kaip kažkada pakeitė automobilis ar prieš tai elektra ir geležinkelis. Šiuo metu pasaulyje naudojama apie 1 mlrd. asmeninių kompiuterių, ir didžioji jų dalis yra naudojami su internetu prieiga.

Reikia pabrėžti, kad naujoji kompiuterijos ir telekomunikacijų industrija negalėtų vadintis nauja „nešančiąja“ industrija, jeigu jos produktai ar paslaugos neturėtų revoliucinių pasekmių tradicinėms ekonomikos šakoms, įgalindami padidinti jų produktyvumą. Iš tikrųjų, mikroprocesorių panaudojimas leido automatizuoti daugelį gamybos procesų, pakeičiant, pvz., frezuotojus ar tekintojus (su jų kartais drebančiomis rankomis) staklėmis (su programiniu valdymu), kurioms jau niekas nedreba. Vis dėlto

pagrindiniu nauju produktyvumo augimo šaltiniu tapo radikalus informacinių (ar sandorių) kaštų sumažinimas, naudojant naujas komunikacijos priemones. Tai leido naudoti naujas, lankstesnes gamybos valdymo formas, diegti „lieknas“ (be didelių kompleksuojančių dalių ir žaliavų atsargų) gamybos organizavimo schemas. Pavyzdžiui, darbų perdavimą rangovams (*outsourcing*), paliekant firmai tik „branduolines“ produkto gamybos proceso dalis.

Bene įdomiausias klausimas, kuris gali kilti skaitytojui, yra apie dar 2007 m. JAV prasidėjusią, o 2008 m. taip pat ir Lietuvą pasiekusią globalinę ekonominę recesiją: ar ją galima interpretuoti kaip penktosios „Kondratjevo žiemos“ pradžią? Ne mažiau įdomūs ir klausimai apie labiausiai tikėtinas kitos, šeštosios Kondratjevo bangos nešančiąsias industrijas. Kadangi straipsnis skirtas kitai temai, galima pasakyti tik tiek (detaliau šie teiginiai gal bus pagrįsti kitose autoriaus publikacijose, papildančiose ir pratęsiančiose šį straipsnį): penktosios „Kondratjevo žiemos“ pradžia labiausiai tikėtina tik po kokių 7-10 metų, o po jos kilsiančios Kondratjevo bangos labiausiai tikėtina „nešančioji industrija“ yra sintetinės biologijos pramonė.

3. Kondratjevo bangos ir kapitalizmo tipai

Technologinės revoliucijos, sukėlusios ilgąsias ekonominio aktyvumo bangas, lėmė ir pamatines kapitalizmo transformacijas, kurias, remiantis K. Marxo terminais, galima būtų apibūdinti kaip vieno kapitalistinio gamybos būdo pakeitimą kitu, pasenusius gamybos santykius (visų pirma nuosavybės

gamybos priemonėms santykius) pakeitus naujais. Pirmosios Kondratjevo bangos laikų kapitalizmas – individualistinis privačiasavininkiškas kapitalizmas, koks jis vaizduojamas K. Marxo *Kapitale*. Klasikiniu pavidalu jis egzistavo XVIII a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės Didžiojoje Britanijoje. Tada dominavo nedidelės individualioje kapitalistų ar jų šeimų nuosavybėje esančios įmonės, kurių darbui vadovavo jų savininkai, įkūrę ar tęsiantys fabrikantų dinastijas. Tose įmonėse dirbo neorganizuoti darbininkai, neturintys jokių darbo vietos ar socialinio saugumo garantijų darbo ar darbingumo praradimo atveju.

Pakilus antrajai Kondratjevo bangai, šį kapitalizmą nustelbė akcinių bendrovių kapitalizmas. Pavienių kapitalistų ištekliai buvo tiesiog per maži geležinkelams statyti ir eksploatuoti. Privačių individualių savininkų nuosavybę pakeitė privati bendrasavininkystė, kai gamybos priemonės yra dalinė (nelygiomis dalimis) daugelio privačių asmenų nuosavybė. Akcinių bendrovių atsiradimas sudarė prielaidas skilti „nuosavybės atomui“. Taip amerikiečių sociologai Adolphas Berle ir Gardineris Meansas (1991 [1932]) pavadino nuosavybės ir valdymo funkcijų atsiskyrimą. Jeigu pirmosios Kondratjevo bangos laikais įmonės savininkas būdavo ir jos vyriausias vadybininkas (direktorius), tai dabar atsirado principinė galimybė jos valdymą patikėti samdytam direktoriui.

Tiesa, ši galimybė buvo pradėta plačiai realizuoti žymiai vėliau (trečiosios ir ketvirtosios Kondratjevo bangos laikais). Antrosios Kondratjevo bangos metu daugelis akcinių bendrovių buvo uždarosios – jų nuosavybės teisėmis (akcijomis) nebuvo

prekiaujama fondų biržose. Be to, dauguma jų (išskyrus geležinkelių bendroves) buvo smulkios. Prekyba įmonių akcijomis paplito jau trečiosios bangos laikais, kai dominuojančia grupinės privačios nuosavybės teisine forma tapo atviroji akcinė bendrovė. Tokia prekyba sudarė sąlygas atsirasti stambioms korporacijoms – koncernams ir trestams, kai viena firma (juridinis asmuo) įsigyja pakankamai kitų firmų akcijų, kad galėtų jas kontroliuoti. Tokios korporacijos savo veikla siekia aprėpti visą šalį, pajungdamos sau visas tam tikroje verslo srityje (naftos gavyboje ir perdirbime, spalvotųjų ar juodųjų metalų metalurgijoje) dirbančias įmones.

Šie kapitalo centralizacijos ir koncentracijos procesai, išibėgę trečiosios Kondratjevo bangos laikais, buvo susiję su rinkos monopolizavimo siekiais, kurie žvelgiant neoklasikinės ekonomikos, matuojančios realius ekonominius procesus „tobulai konkurencingos“ rinkos masteliu, požiūriu, turėtų būti vertinami vienareikšmiškai neigiamai. Tačiau dar J.A.Schumpeteris naujai pažvelgė į stambias verslo korporacijas, užimančias monopolinę padėtį rinkose, kurių iškilimą ne vien marksistai laikė kapitalizmo „puvimo“ ir artėjančio kracho apraiškomis. Jis nurodė, kad didelės firmos yra labiau inovatyvios už mažas ir kad inovacijos dažniau pasitaiko pramonės šakose, kurios yra monopolizuotos arba oligopolinės, palyginus su tomis, kuriose veikia daug smulkių firmų sąlygose, artimose „tobulai konkurencijai“ – kai nei vienas iš rinkos veikėjų savo veiksmais negali įtakoti kainų ir kitų ekonominių jų veiklos sąlygų (žr. Schumpeter 1998 (1942); 101-105, 110-111, 117-122).

Taip yra todėl, kad tik didelės firmos, gaunančios monopolinius pelnus, turi pakankamai išteklių finansuoti tyrimus, kurie gali vesti į technologinius proveržius, bei prisiimti tas išlaidas bei riziką, su kuria susijęs tikrai naujų produktų įdiegimas rinkoje. Netgi užvaldžiusios nacionalines rinkas, jos susiduria su konkurencija pasaulinėje rinkoje, išsilaikyti kurioje gali tik tol, kol lieka technologinių inovacijų lenktynių prieša-kyje. Monopolisto padėtis, kurią jai čia gali užtikrinti proveržis šioje srityje, yra laikina, nes anksčiau ar vėliau tas pačias technologi-jas perima konkurentai kitose šalyse.

J.A. Schumpeteris nurodo ir kitas tos laikinos monopolinės padėties, kurią užsiti-krina verslininkai antreprenieriai, sukurdami didžiules privačias „verslo imperijas“, pozi-tyvias pasekmes. Didėjant stambių verslo korporacijų vaidmeniui, vyksta „inovacijos institucionalizacija“, nes jos įkuria tyrimų ir eksperimentinės plėtos skyrius, kurių uždavinys yra naujovių paieškos ir diegi-mas. Inovacija iš pavienių „verslo herojų“, veikiančių savo rizika ir atsakomybe, misi-jos pavirsta vadybininkų valdoma stambio-jo verslo funkcija. Dėl to ekonominio ak-tyvumo ciklų amplitudė gali sumažėti: kai rinkas kontroliuoja stambios korporacijos, institucionalizuotos inovacijos dėka suge-bančios išsaugoti technologinę lyderystę, į jas sunkiau įsiskverbti konkurentams mėg-džiotojams, kurių veiksmai galų gale sukelia perprodukcijos krizę.

Dauguma trečiosios Kondratjevo bangos laikų stambių korporacijų buvo privačios ta prasme, kad tarp daugelio jų savininkų išsi-skirdavo vienas privatus asmuo ar šeima, ku-

rios nuosavybėje būdavo kontrolinis akcijų paketas, suteikdavęs valdžią skirti korpora-cijos kontroliuojamų įmonių vadovus. Ket-virtosios Kondratjevo bangos laikais domi-nuojančia kapitalistinio verslo organizacine forma tapo viešoji korporacija, kuri aiškaus privataus savininko nebeturi. Visomis jos akcijomis yra prekiaujama akcijų biržose, nuosavybės teisės yra išsklaidytos (firma turi daug savininkų) ir dažnai keliauja iš rankų į rankas, priklausomai nuo to, kokie yra nau-jausi paskelbti firmos ekonominės veiklos rodikliai. Jų veiklai vadovauja vadybininkai, samdomi vadybininkų rinkoje, kurios da-lyviai siekia padidinti savo „rinkos vertę“, puoselėdami savo reputaciją, kuri priklauso nuo rezultatų, pasiektų jų anksčiau vado-vautų korporacijų.

Ketvirtosios Kondratjevo bangos lai-kų kapitalizmas literatūroje dar vadinamas „fordistiniu“ kapitalizmu (žr. Aglietta 2000 (1998); Boyer 1990; Boyer and Saillard 2002 (1995)), šiuo priedėliu pabrėžiant tokius jo bruožus, kaip masinė gamyba ir masinis vartojimas, kapitalo ir darbo inte-resų derinimas. Ikifordistinio kapitalizmo bruožas – industriniai konfliktai, kai nesuta-riančios dėl darbo užmokesčio ir kitų darbo sąlygų pusės griebiasi tokių spaudimo prie-monių kaip streikai ir lokautai, profsąjungų narių ir ypačingai aktyvistų persekiojimas. Fordistinio kapitalizmo sąlygomis darbinin-kų vienijimąsi į profesines sąjungas skatina palankūs jų veiklai įstatymai. Būdinga for-distiniam kapitalizmui praktika yra kolekty-vinės darbo sutartys, o taip pat periodiškai vykstančios derybos ir susitarimai dėl dar-bo užmokesčio ne tik atskiros įmonės, bet

ir visos pramonės šakos ar net nacionaliniu mastu, kai kaip trečioji šalis dalyvauja vyriausybės atstovai.

Toks darbo ir kapitalo interesų derinimas yra esminis valstybinio ekonomikos reguliavimo derinimas, kuris yra dar vienas skiriamasis fordistinio kapitalizmo bruožas. Išanalizavęs didžiosios pasaulinės 1929-1933 m.m. krizės patirtį, tokią politiką pagrindė vienas žymiausių XX a. ekonomistų Johnas Maynardas Keynes'as (1883-1946). Britų ekonomistas įrodinėjo, kad ir visiškai atitinkanti neoklasikinį tobulos konkurencijos idealą ekonomika nėra pajėgi užtikrinti efektyvų išteklių panaudojimą (visų pirma įdarbinti visus norinčius dirbti). Valstybinio reguliavimo priemonėmis esą galima sumažinti verslo ciklą amplitudę bei sutrumpinti jų recesijos bei depresijos fazes.

Iš tikrųjų, pokario laikotarpio recesijos ir depresijos – vienos švelniausių per visą kapitalizmo istoriją. Gana keblu pasakyti, kiek tai valstybinio ekonomikos reguliavimo nuopelnas, nes tai buvo ketvirtosios Kondratjevo bangos kylančios fazės laikai. Prasidėjus smunkančiajai fazei, pasirodė, kad įprastos tokio reguliavimo priemonės nebėra veiksmingos. Dominuojančia ekonominės politikos paradigma tapo neoliberalizmas, kuris dėl visų ekonomikos bėdų kaltina nepakankamą rinkų išsivystymą į gylį bei plotį bei valstybinį rinkos reguliavimą, o taip pat jam tarnaujantį pajamų perskirstymą per mokesčių valstybei sistemą. Kapitalizmas patyrė dar vieną transformaciją: valstybės reguliuojamą nacionalinį viešųjų korporacijų kapitalizmą pakeitė transnacionalinių korporacijų ir investicinių fondų globalizuotas kapitalizmas.

Laikyti šią transformaciją naujo kapitalistinio gamybos būdo atsiradimu galime todėl, kad įvyko esminių permainų nuosavybės gamybos priemonėms santykiuose, kuriuos K. Marxas laikė svarbiausiu gamybos būdo tapatumu dalyku. Pirma, stambiausiais savininkais tapo investiciniai fondai, disponuojantys tiek privačių asmenų, tiek kitų fondų (visų pirma, draudimo bendrovių ir pensijų kaupimo fondų) sukauptomis lėšomis. Antra, svarbiausiu nuosavybės objektu tapo technologijos žinios (patentai) ir kitokia intelektualinės nuosavybės teisių saugoma informacija. Jeigu K. Marxo laikais tie, kas turėjo gamybos priemones, išnaudojo tuos, kurie jų neturi, tai šiuolaikiniame kapitalizme tie, kurie žino („žiniukai“) išnaudoja tuos, kurie nežino („nežiniukus“). Šį fenomeną išreiškia labiau išsivysčiusių šalių deindustrializacija.

Šiose šalyse lieka tik transnacionalinių korporacijų būstinės, tyrimo ir plėtros (*research and development*), o taip pat kiti itin aukštos kvalifikacijos darbuotojų reikalaujantys padaliniai. Žaliavų perdirbimo, komplektuojančių mazgų gamybos ir gatavų produktų surinkimo darbai iškeliami į mažiau išsivysčiusias šalis su pigia (o kai kuriose iš jų – ir palyginti kvalifikuota) darbo jėga. Dėl to penktosios Kondratjevo bangos kapitalizmas kartais klaidingai vadinamas „poindustriniu“ ar „vartojimo“ kapitalizmu. Tačiau toks jis yra tik žvelgiant turtingiausių šalių gyventojų akimis. Negali būti vartojimo be gamybos, nes vartojimo reikmenys turi būti pagaminti. Tačiau dabar ši gamyba vyksta transnacionalinėse gamybos grandinėse, kurių sunkiausios, triukšmingiausios,

taršiausios, susijusios su pačiu intensyviausiu išnaudojimu ir mažiausia pridėtine verta dalys yra iškeltos už ekonomiškai labiausiai išsivysčiusių šalių sienų. Tačiau korporacijos, kurių bendrasavininkai (akcininkai) yra šių šalių gyventojai, tebekontroliuoja tas grandines kaip visumas, nes monopolizuoja jų funkcionavimui reikalingas žinias, o labiausiai išsivysčiusiose šalyse atliekamos tos gamybos operacijos, kurios sukuria didžiausią pridėtinę vertę. Todėl paskirstant transnacionaliniame gamybos procese pagamintą produktą labiausiai išsivysčiusių šalių didžiausia jo dalis, kuri anachronistiškai tebevadinama jų „nacionaliniu“ produktu, nors jie mažai ką begamina tradicine „juodo“ ar fizinio darbo prasme. Jiems (visų pirma JAV gyventojams) atitenka ir priedermė suvartoti didžiąją transnacionalinės kapitalistinės gamybos produkto dalį, užtikrinant išplėtinę globalizuoto kapitalizmo reprodukciją.

Į mažiau išsivysčiusias šalis iškėlus industrines tariai postindustrinio kapitalizmo grandis⁷, išsisprendė ir ekologinės problemos, kurios prieš 50 metų tiek nerimo kėlė „žaliųjų“ sąjūdžio pradininkams išsivysčiusiose šalyse. Deja, šalys, į kurias buvo iškelta, pramonė tebėra toje plačioje planetoje. Apie tai priminė daugumos specialistų konstatuojamas globalinis klimato atšilimas. Išsivysčiusios šalys dabar ciniškai mėgina „kovos“ su juo kaštus primesti šalims, į kurias jos pačios ir iškėlė didžiausią poveikį klimatui darančią gamybą.

Įsigalėjus naujam, informaciniam ar žinojimo kapitalizmui, atsirado naujos, anks-

čiau nežinomos klasių kovos formos, kurioms šiuolaikinė ekonominė sociologija vis dar skiria nepakankamai dėmesio. Jeigu ikifordistinio ir fordistinio kapitalizmo sąlygomis klasių kova tarp kapitalo ir samdomojo darbo vyko dėl privatinės nuosavybės daiktinėms gamybos priemonėms panaikinimo, tai dabar ji vyksta dėl privatinės nuosavybės informacijai panaikinimo, dėl virtualios interneto erdvės išlaisvinimo laisvaisiais informaciniais sprendimais. Vadinamųjų „piratų partijų“ atsiradimas yra ryškiausia šios klasių kovos transformacijos išraiška. O neseniai įsikūręs „Piratų internacionalas“ yra teisėtas III ir IV (trockistinio) Internacionalų įpėdinis.⁸ Senųjų kairiųjų siekis buvo gamybos priemonių nacionalizacija. Naujųjų kairiųjų siekis turi būti intelektualinės nuosavybės teisių viešai paskelbtai informacijai panaikinimas, deprivatizuojanti elektroniniais tinklais cirkuliuojančios informacijos transnacionalizacija.

Vietoj pabaigos: išlygos ir atviri klausimai

Pateikti evoliucinės kapitalizmo tipologijos apmatai atspindi ekonominio gyvenimo organizacijos kokybinius pokyčius labiausiai išsivysčiusiose kapitalistinėse šalyse (pasaulinės kapitalistinės sistemos centre). Pirmąją išsivysčiusią ar „modernią“ kapitalistinę šalį tapo Anglija. Toliau tokių šalių skaičius didėjo. Be kitų dalykų, perėjimą prie vienos Kondratjevo bangos prie kitos ženklino išsivysčiusių šalių lygos pasipildymas, dažnai lydimas ir naujųjų pastangų perimti hege-

⁷ Postindustrinis kapitalizmas yra „post“ tik ta prasme, kad industrija perkelta kitur.

⁸ Žr. <http://www2.piratpartiet.se/international/english>. Žiūrėta 2010.09.08

moniją tarptautinėje sistemoje. Sėkmės laidas dažniausiai būdavo laiku perimtos (senbuvų požiūriu – „pavogtos“) pažangiausios technologijos bei kryptinga valstybės industrinė politika, palaikant perspektyvias šakas. Milžiniškos JAV, kitų išsivysčiusių šalių ir jos kontroliuojamų tarptautinių finansinių organizacijų pastangos „apsaugoti intelektualinę nuosavybę“ yra skirtos sustabdyti šį procesą, kiek galima ilgiau išsaugant pasaulio pasidalijimą į „auksinį milijardą“ ir skurdžiąją periferiją. Žinoma, tai daroma ne iš blogos valios, o tiesiog išsivysčiusių šalių demokratiškai išrinktoms vyriausybėms visų pirma rūpinantis savo pačių piliečių (visų pirma turtingiausių ir įtakingiausių) gerove.

Analizuojant ūkinio gyvenimo pasaulinės kapitalistinės sistemos periferijoje ir pusiau periferijoje organizaciją, ką tik aptartos kapitalizmo tipologijos sąvokos nėra pakenkamos. Konstruojant periferinio ir pusiau periferinio kapitalizmo tipologijas, galimos dvi strategijos. Viena jų remiasi prielaida, kad periferijoje ar pusiau periferijoje kapitalizmas 50, 100 ar daugiau metų (viena, dviem ar daugiau Kondratjevo bangomis) vėluoja: tuo metu, kai centre (labiausiai išsivysčiusiose šalyse) regime fordistinį viešųjų korporacijų valstybės reguliuojamą kapitalizmą, periferijos ar pusiau periferijos šalyse gali tebedominuoti inividualus privačiasavininkiškas (kuris lyginant su labiau išsivysčiusių šalių kapitalizmu atrodo kaip „laukinis“), vietinis „uabinis“ (uždarųjų akcinių bendrovių) ar stambiųjų privačių korporacijų (tokių, kaip „Maxima“ Lietuvoje) kapitalizmas.

Kitas, alternatyvus, požiūris būtų perife-

rinių ir pusiau periferinių šalių kapitalizmo savitumą sieti su valstybės pajėgumų išsivystymu bei jos santykiais su verslu. Tokios tipologijos pagrindas yra du poliariniai idealūs kapitalizmo tipai: valstybinis ir politinis oligarchinis kapitalizmas. Valstybinio kapitalizmo šalyse stipri valstybė savo rankose laiko strategines ūkio šakas, yra pagrindinis investuotojas, koordinuoja privataus verslo veiklą ir įgyvendina ilgalaikę nacionalinės ūkio raidos strategiją. Valstybės aparato branduolį sudaro „tarnybinės pareigos“ etika bei nacionalizmo ideologija besivadovaujantys valdininkai.

Politinio oligarchinio kapitalizmo šalyse silpna valstybė yra užvaldyta vienos iš verslo grupuočių, kuri šią kontrolę panaudoja kurti dirbtines monopolijas rentai gauti. Smulkusis ir vidutinis verslas politinio kapitalizmo sąlygomis veikia „šešėlyje“, saugumą užsitikrindami valstybės aparato žemesnės ir vidutinės grandies funkcionierių papirkimu. Tarp stambaus verslo grupuočių vyksta nepaliaujama kova dėl valstybės užvaldymo, lemianti jos politinį nestabilumą. Tarpinis periferinio kapitalizmo tipas yra valstybinis monopolistinis kapitalizmas, kuriame ekonomikoje dominuoja kelios stambios verslo grupuotės, tačiau valstybė yra stipri ir santykinai atspari mėginimams ją užvaldyti.

Labiausiai išsivysčiusių šalių kapitalizmas nėra vienalytis. Egzistuoja plati kapitalizmo įvairovei skirta literatūra, kurioje pati įtakingiausia yra šio straipsnio įvade jau paminėta P. Hallo ir D. Soskice's (Hall and Soskice 2001) koncepcija, kurioje skiriamas liberalios rinkos ir koordinuotas kapitalizmas.⁹

⁹ Žr. taip pat: Amable 2003; Coates 2005; Pontusson 2005 ir kt.

Šiame straipsnyje dėstomu požiūriu, tai yra dvi ketvirtajai Kondratjevo bangai būdingo fordistinio kapitalizmo atmainos. Kapitalizmo įvairovės tyrėjų dėmesį jau daugiau kaip du dešimtmečiai kausto klausimas, ar vyksta šių tipų konvergencija liberalios rinkos kapitalizmo linkme, ar kapitalizmo įvairovė išlieka. Evoliucinis požiūris skatina kelti klausimą, ar kartais penktosios Kondratjevo bangos sąlygomis neatsiranda nauji, anksčiau neegzistavę kapitalizmo tipai, kurių skirtumai nuo fordistinio liberalios rinkos ir koordinuoto kapitalizmo nėra didesni, palyginus su jų tarpusavio skirtumais? Taip klausimą kelti skatina Rytų ir Pietryčių Azijos iškilimas ir ekonominio pasaulio centro persikėlimas iš Atlanto į Ramiojo vandenyno

akvatorijos šalis. Deja, *lyginamųjų* tyrimų apie kiniško ir indiško kapitalizmo savitus bruožus kol kas palyginti mažai.¹⁰

Taip pat tik užuomazgų lygmenyje lieka ir tyrimai, kurių objektas yra naujo kapitalizmo tipo, kurį numatoma atneš šeštoji Kondratjevo banga, skiriamieji bruožai. Nors futurologinė literatūra plati ir gausi, jos dėmesio centre yra būsimos technologijos, o ne jų plataus taikymo politinės ekonominės pasekmės.¹¹ Koks bus būsimos sintetinės biologijos amžiaus kapitalistinis gamybos būdas? Kas bus naujų gamybos priemonių savininkai? Kaip pasikeis išsivysčiusių (turtingiausių) šalių klasinė struktūra ir dėl ko vyks klasių kova? Tai būsimi klausimai neoklasikinės ekonominės sociologijos darbotvarkėje.

LITERATŪRA

Aglietta, Michel. 2000 (1998). *Ein neues Akkumulationsregime. Die Regulationstheorie auf dem Prüfstand*. Hamburg: VSA Verlag.

Amable, Bruno. 2003. *The Diversity of Modern Capitalism*. Oxford, Oxford UP.

Arrighi, Giovanni. 1994. *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times*. London: Verso.

Arrighi, Giovanni. 2007. *Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-First Century*. London: Verso.

Ayres, Robert U. 2006. "Turning Point: The End of Exponential Growth?", *Technological Forecasting & Social Change* 73: 1188–1203.

Baddeley, Michelle; Barrowclough, Diana. 2009. *Running Regressions. A Practical Guide to Quantitative Research in Economics, Finance and Development Studies*. Cambridge: Cambridge UP.

Beenstock, Michael. 1983. *The World Economy in Transition*. London: Allen & Unwin.

Berle, Adolf A.; Means, Gardiner C. 1991

¹⁰ Žr., pvz.: Arrighi 2007; Hung 2009; Naughton 2007.

¹¹ Maloni išimtis yra neseniai pasirodžiusi lietuvių filosofo Vytauto Rubavičiaus knyga „Postmodernusis kapitalizmas“, kuriame vienu iš postmoderniojo kapitalizmo bruožų yra laikomas „gyvybės suprekinimas iš suisteklinimas“ (žr. Rubavičius 2010; 44–62). Nuo 1987 m. JAV patentuojami gyvybės komponentai – audiniai, ląstelės, chromosomos genai. Tačiau ligi šiol produktų, kurių gamybai taikomos tokiais patentais privatizuotos žinios, reikšmė bendrame produkcijos kiekyje nėra ženkliai, o jų gamybos plėtra susiduria su stiprių viešąją nuomonę formuojančių instancijų pasipriešinimu (žr.: Norkus 2010). Iki to laiko, kai biologine inžinerija pagrįsta pramonė taps „nešančiąja“ ūkio šaka, tikriausiai dar gana toli.

(1932). *The Modern Corporation and Private Property*. New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers.

Boyer, Robert. 1990. *The Regulation School: a Critical Introduction*. New York: Columbia UP.

Boyer, Robert; Saillard, Yves (eds). 2002. *Regulation Theory: the State of the Art*. London: Routledge.

Coates, David (ed.). 2005. *Varieties of Capitalism, Varieties of Approaches*. New York: Palgrave.

Devezas, Tessaleno (Ed.). 2006. *Kondratieff Waves, Warfare and World Security*. Amsterdam: IOS Press.

Duijn, Jacob van. 1999 (1983). "Long Waves in Economic Life", Louçã, Francisco; Reijnders, Jan (eds). *The Foundations of Long Wave Methodology*. Vol.1. Cheltenham: Edward Elgar: 185-212.

Ewijk, Casper van. 1999 (1982). "A Spectral Analysis of the Kondratieff Cycle", Louçã, Francisco; Reijnders, Jan (eds). *The Foundations of Long Wave Methodology*. Vol.1. Cheltenham: Edward Elgar: 378-409.

Eyal, Gil; Szelenyi, Ivan; Townsley, Eleanor. 1998. *Making Capitalism Without Capitalists. Class Formation and Elite Struggles in Post-Communist Central Europe*. London: Verso.

Eyal, Gil; Szelenyi, Ivan; Townsley, Eleanor. 2001. "The Utopia of Postsocialist Theory and the Ironic View of History in Neoclassical Sociology", *American Journal of Sociology* 106 (4): 1121-28.

Eyal, Gil; Szelenyi, Ivan; Townsley, Eleanor. 2003. "On Irony: An Invitation to Neoclassical Sociology", *Thesis Eleven* 73: 5-41.

Haberler, Gottfried. 1946 (1937). *Prosperity and Depression. A Theoretical Analysis of Cyclical Movements*. Lake Success, New York: United Nations.

Hall, Peter A.; Soskice, David (Eds). 2001. *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford: Oxford UP.

Hung, Ho-fung (ed.). 2009. *China and the Transformation of Global Capitalism*. Baltimore: The John Hopkins University Press.

Kleinknecht, Albert. 1990. *Innovation Patterns in Crisis and Prosperity. Schumpeter's Long Cycle Reconsidered*. London: Macmillan St. Martin's Press.

Kondratieff, Nikolai. 1999 (1928). „The Long

Cycle Wave“, Louçã, Francisco; Reijnders, Jan (Eds). *The Foundations of Long Wave Methodology*. Vol.1. Cheltenham: Edward Elgar: 45-126.

Korotayev, Andrey V. and Tsirel, Sergey V.(2010). A Spectral Analysis of World GDP Dynamics: Kondratieff Waves, Kuznets Swings, Juglar and Kitchin Cycles in Global Economic Development, and the 2008-2009 <http://www.escholarship.org/uc/item/9jv108xp> [žiūrėta 2010.09.08]

Kovács, György. 2007. *Joseph A. Schumpeter's Theory of Social and Economic Evolution: a Reconstruction and Critique*. Helsinki : The Finnish Society of Sciences and Letters.

Lenski, Gerhard 1994. "Societal Taxonomies: Mapping the Social Universe", *Annual Review of Sociology* 20: 1-26.

Louçã, Francisco; Reijnders, Jan (Eds). *The Foundations of Long Wave Methodology*. Vol.1-2. Cheltenham: Edward Elgar

Marx, Karl. 1949 (1857). „Dėl politinės ekonomijos kritikos. Pratarė“, K. Marx, Karl; Engels, Friedrich. *Rinkiniai raštai dviem tomis*. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. I-kla, 1949: 302-306.

Marx, Karl; Engels, Friedrich. 1949 (1848). „Komunistų partijos manifestas“, K. Marx, Karl; Engels, Friedrich. *Rinkiniai raštai dviem tomis*. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. I-kla, 1949: 8-38.

Mandel, Ernest. 1980. *Long Waves of Capitalist Development. The Marxist Explanation*. Cambridge: Cambridge UP.

Mensch, Gerhard. 1979. *Stalemate in Technology – Innovations Overcome the Depression*. New York, NY: Ballinger.

Modelska, George; Thompson William R. 1996. *Leading Sectors and World Politics: The Coevolution of Global Politics and Economics*. Columbia, SC: University of South Carolina Press.

Naughton, Barry. 2007. *The Chinese Economy: Transitions and Growth*. Cambridge (Mass): MIT Press.

Norkus, Zenonas. 2008. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. V.: VU leidykla.

Norkus, Zenonas. 2010. „Ar ekonomika ir (arba) etika sustabdys biomedicinos mokslus?“, Čepaitienė, Auksuolė (sud.). *Socialinė antropologija, etnografija ir biotechnologija*. V.: Lietuvos istorijos instituto leidykla: 153-172.

Pontusson, Jonas. 2005. *Inequality and Prosperity. Social Europe vs. Liberal America*. Cornell: Cornell UP.

Rubavičius, Vytautas. 2010. *Postmodernusis kapitalizmas*. Vilnius: Kitos knygos.

Schumpeter Joseph A. 1961 (1911). *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*. New York: Oxford UP.

Schumpeter, Joseph A. 1939. *Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*. Vol.1-2. New York: McGraw-Hill.

Schumpeter, Joseph A. 1998 (1942). *Kapitalizmas, socializmas ir demokracija*. Vilnius: Mintis.

Shionoya, Yuichi. 2007. *Schumpeter and Idea of Social Science : a Metatheoretical Study*. New York: Cambridge UP.

Solomou, Solomos. 1987. *Phases of Economic Growth 1850-1973: Kondratieff Waves and Kuznets' Swings*. Cambridge: Cambridge UP.

Stadler, George W. 1994. "Real Business Cycles", *Journal of Economic Literature* 32 (4): 1750-1783.

Streeck, Wolfgang. 2009. *Re-forming Capitalism: Institutional Change in the German Political Economy*. New York: Oxford University Press.

Tylecote, Andrew. 1992. *The Long Wave in the World Economy*. London: Routledge.

Wallerstein, Immanuel. 1976-1989. *The Modern World-System*. Vol.1-3. New York: Academic Press.

Zarnowitz, Victor. 1985. "Recent Work on Business Cycles in Historical Perspective: Review of Theories and Evidence", *Journal of Economic Literature* 23(2): 523-580.

Гренджер К., Хатанака М. 1972. *Спектральный анализ временных рядов и экономике*. М.: Статистика.

Кондратьев, Николай Д. 1989. *Проблемы экономической динамики*. Москва: Экономика.

Кондратьев, Николай Д. 1991. Основные проблемы экономической статистики и динамики: Предвар. эскиз / Подгот. В.В.Иванов, М.С.Ковалева; АН СССР. Ин-т социологии; Комис. по науч. наследию Н.Д.Кондратьева. Москва: Наука.

Меньшиков, Станислав М.; Клименко, Лариса А. 1989. *Длинные волны в экономике. Когда общество меняет кожу*. М: Международные отношения.

Пантин, Владимир И., Лапкин, Владимир В. 2006. *Философия исторического прогнозирования: ритмы истории и перспективы мирового развития в первой половине XXI века*. Дубна: Феникс.

ABSTRACT

KONDRATIEFF WAVES AND TYPES OF CAPITALISM

The paper presents new evolutionary typology of capitalism in outline. This typology is grounded in the Marxist conception of the mode of production that considers as distinguishing features of a mode of production the character of the production forces and that of the property relations for means of production. However, the thesis of K. Marx is rejected that capitalist relation of production are no more adequate to production forces. Instead, the view is substantiated that the development of the production forces causes the replacement of one capitalist mode of production by another capitalist mode of production. In the analysis of the development of production forces under capitalism, the ideas of Nikolai Kondratieff and Joseph A. Schumpeter on long business cycles are used. In the development of the production forces since

industrial revolution in the late XVIII century, 5 technological economical paradigms are distinguished. Each of them is foundation of a separate capitalist mode of production. 5 capitalist modes of production corresponding to the 5 long Kondratieff waves are main evolutionary types of capitalism. They are (1) local capitalism of individual and family enterprise owners; (2) local capitalism of small and middle closed joint stock companies (corporations); (3) national capitalism of big private corporations; (4) state regulated national capitalism of public corporations; (5) globalized transnational capitalism of investment funds. These types can be differentiated into subtypes, like liberal market and coordinated capitalism for type (4). This typology is most adequate for the analysis of the economic life in the advanced countries. In the analysis of the social economic reality from the periphery and semiperiphery of the contemporary world capitalist system, the types of political oligarchic, state and state monopolist capitalism are more useful.

Gauta: 2010 08 20

Pateikta spaudai: 2010 12 08

Sociologijos katedra
Filosofijos fakultetas, Vilniaus universitetas
Universiteto 9/1 Vilnius LT-01513
zenonas.norkus@fsf.vu.lt